

YEREMYA KİTABI'NIN İÇERİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE BOOK OF JEREMIAH IN THE CONTEXT OF CONTENT

ABSTRACT

 Fatma ERSÖZLÜ¹

¹Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, fatmaersoza@gmail.com

Geliş Tarihi / Date Applied
05.01.2024

Kabul Tarihi / Date Accepted
23.02.2024

ÖZET

Yeremya peygamber, Babil sürgünü döneminde Yahuda topraklarında yaşamış ve sürgüne şahit olmuştur. Yeremya, peygamberliği süresince Yahve'nin Musa ile yaptığı Sina ahdinden uzaklaşmış olan İsrailoğullarını, ahit şartlarına uymaya çağırılmış ve bu isyanlarında devam etmeleri halinde yaklaşan sonu haber vermiştir. Tanah'ta anlatılan İsrailoğullarının tarihi; Yahve'ye isyan, ilahî gazap, yıkım, sürgün ve dönüş üzerine bir döngü halinde tekrarlamaktadır. Yeremya döneminde yaşananlar ile ilgili peygamberin bildirisi de bu sıralamayı takip etmiştir.

Babil sürgününe gidiş sürecini anlatan Yeremya Kitabı'nda, Yahve'nin On Emir'de bildirdiği "Benim önümde başka ilahlarınız olmayacak" emrine itaat etmeyen ve başka milletlerin ilahlarına yönelen halkı bekleyen yıkım ve sürgün anlatılmaktadır. Yeremya, belirli bir zaman süreceğini bildirdiği sürgünden sonra Yahve'nin İsrailoğullarına duyduğu sevgi nedeniyle yeniden onları Kudüs'te toplayacağı müjdesini vermektedir. Bu makalede, Yeremya Kitabı'nın konu başlıkları, teması ve Tanah'ta özellikle bu kitapta yer alan kelimeler üzerinden tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeremya, Tevhid, Sevgi, Kurtuluş.

ABSTRACT

Prophet Jeremiah lived in the lands of Judah during the Babylonian exile and witnessed it. Throughout his prophecy, he called upon the Israelites, who had strayed from the covenant made between Yahweh and Moses at Sinai, to adhere to its terms. He warned them of impending consequences if they continued in disobedience. The history of the Israelites, as narrated in the Tanakh, unfolded as a cycle of rebellion against Yahweh, divine wrath, destruction, exile, and return. The statements of the prophets regarding the events during the period of Prophet Jeremiah followed this sequence.

The Book of Jeremiah, focusing on the pathway to the Babylonian exile, narrates the destruction and exile awaiting those who disobey Yahweh's commandment "Thou shalt have no gods before me" (from the Ten Commandments) and turn to the gods of other nations. Jeremiah delivers the good news that, after a specified period of exile, Yahweh, out of love for the Israelites, will gather them once again in Jerusalem. This article aims to explore the topics, themes, and specific words in the Book of Jeremiah.

Keywords: Jeremiah, Monotheism, Love, Salvation.

1. GİRİŞ

Yeremya peygamber, İsrail Krallığı'nın yıkılışından sonra tek merkez haline gelen Yahuda Krallığı'nda, İsrail tarihinde en zor olduğu kabul edilen bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde, İsrailoğullarının son Yahuda Krallığı Babil İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır. Babil, Kudüs'ü ve Süleyman Mabedi'ni yıkmış, halkın çoğunu öldürmüş, geride kalan halkın bir kısmını Mabet'in değerli eşyaları ile Babil'e sürgün etmiştir.

Yeremya Kitabı'nda Yahve'nin, inanç dünyasının, Mabet merkezli kurban sunma ritüeline dönüştüğü bir zamanda Yeremya'yı, İsrailoğulları ve diğer tüm milletlere peygamberlik yapması için seçtiği yazmaktadır. Bu durum Tanah'ta İsrailoğullarına gönderildiği söylenen peygamberlerden onu ayırmaktadır. İsrail Krallığı'nın yıkılışından sonra tek merkez haline gelen Yahuda Krallığı'nda, önce kral Hizkiya, sonra kral Yoşiya'nın uyguladıkları politikaya bağlı olarak Süleyman Mabedi, tek ibadet merkezi haline gelmiştir. Mabet'in, Yahve'nin konut yeri olduğu ve orada bulunduğu inanan halkın, Mabet dolayısı ile korunacakları ve asla bir yıkım yaşamayacakları inancının yerleşmesine sebep olmuştur. Yeremya; Mabet'in asla yıkılmayacağına inanan halka, Mabet'in yıkılacağı, eşyalarının ve halkın sürüleceği kehanetinde bulunmuştur. Bu kehanetinden dolayı ona inanmayan halk, çağrısını da dikkate almamıştır.

Yahve Yeremya'yı; hızla yıkıma giden halkı, kendinden yüz çevirerek başka ilahlar edindikleri için, onun öfkelerini ve yaklaşan yargısını hatırlatması ve tövbeye çağırması için görevlendirmiştir. Yeremya Kitabı'nda Yahve'nin *halkım* dediği İsrailoğulları, sürekli başka ilahlar edinmekte, yüksek yerlerde ve her ağacın altında onlara buhur yakmakta ve sunak sunmaktadır. Adaletsizlik, tartıda hile, yalan, cinayet, mazluma ve dul kadına eziyet gibi ahlaksızlıkları sosyal düzeni bozmaktadır. Ayrıca halk, tüm bu kötülöklere Ben-Hinom vadisinde çocuklarını ilahlara kurban sunmayı da eklemiştir. Yeremya, Yahuda Krallığı'nda ortalama kırk bir yıl, İsrailoğullarını, Yahve'nin Sina'da Musa ile yaptığı ahit şartlarına uymaya çağırmış, şayet tövbe etmezlerse Yahve'nin onlara karşı artan öfkeleri nedeniyle büyük bir yıkım ve sürgünün geleceğini haber vermiştir.

Tanah'ta anlatılan Yahudi tarihinde İsrailoğullarının yaşadıkları olaylar; isyan, gazap, sürgün ve yeniden dönüş şeklinde bir örüntü içermektedir. Yeremya Kitabı'nda da olayların sıralanışı bu şekilde yapılmıştır. Kitap'ta yer alan önemli bir ayrıntı, gelecekte "Kurtuluş Günü" şeklinde isimlendirilen bir zamanda Yahve'nin, İsrailoğulları ile önceki ahitlere benzemeyen yeni bir ahit yapacağı bildirilmiştir. Yeremya, Yahudi tarihinin kırılma noktası olan Babil sürgünü felaketini ve Yahudi inancında yer alan gelecekteki Tanrı Krallığında toplanacakları müjdesini bildirmektedir. Bu makalede, Yeremya Kitabı, peygamberin bildirdiği yıkım, sürgün ve kurtuluş mesajlarının temelini oluşturan tema ve Yeremya Kitabı'nda geçen özel kelimeler bağlamında değerlendirilecektir.

2. YEREMYA KİTABI

Yeremya Kitabı, günümüzde kabul edilen Kutsal Kitap sıralamasına göre Nevi'im bölümünün Son Peygamberler kısmında, Yeşaya kitabından sonra ikinci sırada yer alır. Rabbinik literatürde kronolojik sıralama, II. Krallar ve II. Tarihler kitaplarının Kudüs'ün yıkılışı ile bitmesinden dolayı *Son Peygamberler* kitaplarının ilk sırasında bu yıkımı haber veren Yeremya Kitabı yer almaktadır.¹ Ondan sonra Hezekiel, Yeşaya ve diğer On İki Peygamberin kitapları sıralanır. Büyük kehanet kitabı olan Yeremya Kitabı, Güney Yahuda Krallığı'nda Yeremya'nın uyarılarını

¹ J. Andrew Dearman, *Dictionary of the Old Testament: Prophets*, ed. Mark J. Boda - J. Gordon McConville (Illinois: IVP Academic, 2012), "Jeremiah: History of Interpretation", 441.

ve kehanetlerini içermekte, Yahuda Krallığı'nın yıkılışı ve halkının sürgüne gönderilmesi trajedisinin teolojik açıklamasını yapmaktadır.

Kitap genel olarak Tanrı'nın halkına lütfunun devam edeceği inancının ve Tanrı'nın vadettiği topraklara geri dönme umudunun kaybedilmemesi için teşvik niteliğindedir. Kitap boyunca devam eden yakın gelecekte gerçekleşecek felaket ve nihai umut anlatıları, muhatabına endişe verici bir umutsuzluğu ve umudun doruklarını iç içe yaşatır.² Kitabın ilk on bölümü umutsuzluğun, sonraki bölümler ise umudun somutlaştırıldığı bölümlerdir. Yeremya'nın aktardığı Yahve'nin sözleri, İsrail'in günahlarını sayarak onlara getireceği azabı bildirir. Ardından Tanrı'nın halkına olan sevgisinden dolayı, onları affetme isteğinden bahsederek bunun için halkın ne yapması gerektiğini sıralamaktadır. Tanah'taki peygamber kitaplarında, peygamberlerin hayatına yer verilmez ve kitabın odak noktasını Yahve'nin sözleri oluşturur. Yeremya kitabında ise Yahve'nin sözlerinin yanında Yeremya'nın biyografisi, karşılaştığı muhalefet, halkın işlediği günahlar nedeniyle yaşadığı duygusal ve zihinsel buhranlar geniş yer tutmaktadır.

Kitabın sonuna eklenen elli ikinci bölüm adeta Yeremya'nın yaşadığı dönemin kısa bir tarihî özetini sunar. Kitabın genel düzenlemesinde kronolojik bir sıralama bulunmamaktadır. Yeremya'nın peygamberliği boyunca tahta oturan krallarla ilgili anlatıların kitapta dağınık bir şekilde yer alması bu bölümlerinin tarihî sıralamaya bakılmaksızın bir araya getirildiğini göstermektedir.³ Kronolojik bir sıralama olmasa da kitaptaki ilk kehanetlerin Yeremya'nın peygamberliğinin ilk dönemlerinde söylendiği konusunda araştırmacılar hemfikirdir.⁴

3. KİTAPTA YER ALAN KONU BAŞLIKLARI

Yeremya kitabının konu başlıkları; felaket kehanetleri, teselli kehanetleri, Yeremya'nın biyografisi ve Yahudi olmayanlarla ilgili kehanetler şeklinde sıralanabilir. Tanah'taki Ağıtlar Kitabı da Yeremya'ya aittir.

3.1. Kitabın Konu Başlıkları

3.1.1. Felaket Kehanetleri

Hem şiir hem de nesir türündeki yazılardan oluşan felaket kehanetleri kitapta geniş bir yer tutar. Bu kehanetler, İsrailoğullarının Tanrı'nın emirlerinden yüz çevirerek içine düştükleri durumdan dolayı ilahi bir müdahaleyi ve bu müdahalenin halk üzerindeki korkunç yansımalarını haber verir. İsrail halkının ahitten dönmesi ve Yahve'nin yasakladığı her şeyi ve fazlasını ısrarla yapmalarına karşı, Yahve'nin gazabı ve cezası da o derece büyük olacaktır. Bu kehanetlerde Yahve, cezalandırma aracı olarak başka halkları kullanmaktadır. Kehanetler halka bildirilirken, peygamberin Tanrı'nın sözlerini iletildiğini vurgulamak için, "Rab dedi", "işte Rab böyle dedi" ifadeleri kullanılmıştır.

² Leslie C. Allen, *Dictionary of the Old Testament: Prophets*, ed. Mark J. Boda - J. Gordon McConville (Illinois: IVP Academic, 2012), "Jeremiah: Book of", 423. Yeremya 3:14-18; 11:5; 12:15; 16:15; 23:3-8; 27:22; 29:10-14;30:8-11, 16-22; 31:1-40; 32:37-38; 33:6-26; 42:11-12; 46:27-28; 50:5, 19-20; 51:36;

³ Örneğin 21. bölümde Yahuda'nın son kralı olan Sidkiya'nın Yeremya'ya Babil kuşatması ile ilgili Tanrı'nın ne bildirdiğini sorması anlatılırken, 22. bölümde Sidkiya'dan bir önceki kral Yehoyakin'in sürgüne gönderilmesinden bahsedilmektedir. 26. bölümde ise Yehoyakin'den önce kral babası Yehoyakim'in Mısır'a kaçan peygamber Uriya'yı öldürmeleri için adamlarını Mısır'a gönderdiği anlatılmaktadır.

⁴ Yair Hofman, "הרכבו ועריכתו ספר ירמיה", içinde *ירמיהו עולם הת"ך*, ed. Yair Hofman, (Tel Aviv: דברי הימים, 1999), 13

3.1.2. Teselli Kehanetleri

Kitapta az yer tutmasına rağmen teselli kehanetleri güçlü bir kurtuluş ümidi verir. Genellikle düz yazı şeklindedir. Bu kehanetler, Yahve'nin İsrailoğullarını cezalandırdıktan sonra onlara duyduğu sevginin gazabının önüne geçeceğini ve halkını bu sevgi sayesinde tekrar sahipleneceğini bildirir. Buna göre, felaket kehanetlerindeki ceza, mutlu bir sonla bitmektedir. Yani "Siz benim halkım olacaksınız, ben de sizin Tanrı'nız olacağım" vaadi İsrailoğulları için tekrarlanmaktadır.

3.1.3. Yeremya'nın Biyografisi

Tanah'ta yer alan peygamberlerin kitaplarında, kendi hayatları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Yeremya kitabı bu açıdan diğerlerden farklıdır. Doğduğu yerin bilgisinden başlayarak hangi zaman diliminde peygamberlik yaptığı tarihlendirmeye imkân verecek şekilde bildirilmektedir.

Konuşma şeklindeki bu bölümler, Babil'in yükselişi ve Yahuda'nın Babil'e boyun eğdirilmesiyle bağlantılı, belirleyici siyasi olaylar etrafında dönmektedir. Yeremya'nın bu olaylarla ilgili tutumundan dolayı yaşadığı hem fiziki hem ruhsal sıkıntılar anlatılmaktadır. Bu anlatılar, "Yeremya'nın itirafları" şeklinde isimlendirilseler de aslında Yeremya'nın peygamberlik görevi nedeniyle yaşadığı ızdırıp, öfke ve Tanrı'ya duyduğu özlemini dile getiren yakarışlar olarak nakledilmektedir.

3.1.4. Yabancı Milletler Hakkındaki Kehanetler

Kitabın 46-51. bölümlerinde yer alan İsrail halkı dışındaki milletlerle ilgili kehanetler şiirsel yazı şeklindedir. Bu bölümlerde İsrailoğullarının düşmanı olarak verilen milletlerin onlara verdikleri zarar nedeniyle tamamen yok olacakları haberi verilir.

Bu halklardan, Esav'ın nesli olan Edom ve Filistliler hakkındaki kehanetler, onların tamamen yok olacaklarını bildirmektedir. Lut'un nesli olan Moav ve Ammon, Pers İmparatorluğundan önceki medeniyet olan Elam ve Yahudi tarihinde önemli bir yeri bulunan Mısır halklarının çoğunun başlarına gelecek felakette öldürüleceği haber verilmektedir. Fakat bu halklar, tamamen yok olmayıp yeniden eski gönençlerine kavuşturulacaklardır. Yahve'nin İsrailoğullarını cezalandırmak için görevlendirdiğini söylediği Babil'in, Sodom ve Gomora'ya benzetilerek tamamen yok olacağı haberi verilmektedir.⁵

3.2. Ağıtlar Kitabı

Araştırmacıların çoğu, Tanah'ta yer alan *Ağıtlar* kitabının Yeremya tarafından yazıldığını kabul etmektedir.⁶ Beş bölümden oluşan kitabın ana teması Kudüs'ün yıkımı ve bunun sebepleridir. Ağıtlar kitabında Yeremya, Kudüs'ün yasını tutmakta ve Yahve'ye onu sonsuza dek terk etmemesi için yalvarmaktadır. Ağırlıklı olarak tüm uyarılarına rağmen insanların tövbe etmeyi reddetmelerinden dolayı peygamberin duyduğu keder ve üzüntüyü konu edinmesi nedeniyle kitap Ağıtlar/Lamentations ismini almıştır. Bununla birlikte Tanrı'ya güven ve gelecek umudunu da barındırmaktadır.

Kitabın ilk dört bölümü akrostiş şeklinde yazılmıştır. Bu bölümlerin her biri İbrani alfabesinin ilk harfi *alef* (א) ile başlayıp son harfi olan *tav* (ת) ile biten yirmi iki dizeden oluşmaktadır. Ancak üçüncü bölümde farklı olarak her bir harf, üç dizinin başlama harfi olarak kullanılmıştır, bu nedenle üçüncü bölüm altmışaltı dizeden oluşur. Beşinci bölüm akrostiş olmasa da harf sayısına

⁵ Yeremya 25: 9; 23: 14.

⁶ Jeff Smith, "The Lamentations of Jeremiah" (Erişim 15 Nisan 2023).

denk gelen yirmi iki dizeden oluşmaktadır. Dizelerin akrostiş yapısının bölümlerde tekrarlanması, Yahudi toplumunun çektiği acıların hayatta kalanların yaşamlarında baştan sona, aleften tav'a, yeniden-yeniden tekrarlandığı şeklinde açıklanmaktadır.

4. YEREMYA KİTABI'NIN YAZARLARI

Kitaptaki olaylar anlatılırken, Yeremya'nın kendi dilinden yazılan bölümlerin yanı sıra Yeremya'dan üçüncü tekil şahıs olarak bahseden bölümler bulunmaktadır. Kitabın otuz altıncı bölümünde ise Yeremya'nın Tanrı'nın emriyle ona söylediği bütün sözleri yazıcısı Baruk Ben Neriya'ya yazdırdığını anlatan başka bir yazıcı karşımıza çıkmaktadır.

Yeremya kitabının Kudüs'ün düşüşünden sonra derlenerek yazıldığına dair genel bir kanaat mevcuttur. İbrani Üniversitesinin yayımladığı *Yeremya, Tanah Dünyası* (ירמיה עולם התנ"ך) kitabında Yair Hofman; II. Mabet döneminin ilk zamanlarında Sanhedrin, Tesniye okulu, Midraş okulu gibi kurumların Peygamber metinlerinden ellerine geçen her şeyi topladıkları ve eklemeler yaparak derlediklerini bildirmektedir.⁷ Hofman'ın belirttiği derleyiciler tarafından yapılan eklemelerin hepsini tespit etmek zor olsa da en azından elli ve elli birinci bölümlerin onlara ait olduğu söylenebilir. Kitapta ellinci bölüme kadar peygamberin Babil'e itaat edilmesini bildirerek açıkça Babil yanlısı tavır sergilediği görülürken, sonraki iki bölümde Babil'in yargılanışı, cezalandırılışı ve yıkılışıyla ilgili kehanetler yer almaktadır.

John Goldingay,⁸ parşömenlerin Kudüs'ün düşüşünden sonra Yeremya henüz hayattayken veya hemen sonrasında sürgün sırasında ortaya çıktığı görüşündedir.⁹ Goldingay, "Yeremya'nın parşömenlerle ilişkisi, İsa'nın İncillerle ilişkisi gibidir" diyerek Yeremya'nın Ağıtları da dâhil olmak üzere kitabın anonim olduğunu ifade eder. Kitabı yazanların, Yeremya'nın sözlerini derleyerek düzenleyen, onun önemini hatırlatarak hikâyesini okuyucuya anlatan takipçileri olduğunu söylemiş ve onları "Yeremya'nın hikâye anlatıcıları" olarak isimlendirmiştir.¹⁰

Haham Benyamin Lau¹¹ ise derleyicilerin ellerine geçen peygamber yazılarının kutsallıklarına olan inançlarından dolayı bunlara ekleme veya çıkarma yapmanın kesinlikle akıllarına gelmediğini, derleyicilerin metinden sapmadığını savunmaktadır.¹² Yeremya 36: 32'de ise, dönemin kralı Yehoyakim'in, huzurunda okunan parşömenleri parçalayıp yaktıktan sonra Yeremya Peygamber'in kâtibi ve derleyicisi olan Baruk'un yakılan parşömenlerdeki bütün

⁷ Yair Hofman, "הרכבו ועריכתו ספר ירמיה", 16.

⁸ İngiliz din adamı olan John Goldingay (1946-), Tanah ve İbranice profesörüdür. Ayrıca çevirmen olan profesör, rahip olarak da görev yapmıştır. Tanah ve Yeni Ahit üzerine yazılmış kitaplar hakkında yorumları yayımlanmıştır. Tanah kitapları için orijinal çeviri ve çalışma notları olan *Protestant Old Testament* serisi 2010'da yayımlanmıştır. Diğer bazı eserleri: *The Book of Lamentations*. The New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids, MI: Eerdmans. 2022; *The Book of Jeremiah*. The New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids, MI: Eerdmans. 2021; *Isaiah for Everyone*. Old Testament for Everyone. Louisville, KY: Westminster John Knox Press. 2015; *The Theology of the Book of Isaiah*. Downers Grove, IL: IVP Academic. 2014; *Genesis for Everyone: Part 2: Chapters 17-50*. Old Testament for Everyone. Louisville, KY: Westminster John Knox Press. 2010; *Old Testament Theology: Volume 1-2: Israel's Gospel*. Downers Grove, Illinois: IVP Academic. 2003-2006.

⁹ John Goldingay, *The Theology of Jeremiah, The Book, The Man, The Message* (Illinois: InterVarsity Press, 2018), 9.

¹⁰ John Goldingay, *The Theology of Jeremiah, The Book, The Man, The Message*, 8.

¹¹ "Dindar değilim çünkü Siyonistim, dindar olduğum için de Siyonist değilim. Ben her ikisiyim ve tüm bu karışıklığı yaratan da bu." sözleriyle kendini ifade eden Benyamin Lau, uzun yıllar kibutzlarda hahamlık yapmıştır. Kürtajın yasak olmasını eleştirmiş, eşcinselliğin kişisel tercih meselesi olduğunu söyleyerek eşcinsel çiftlerin çocuk sahibi olmasını destekleyen bir makale yayımlamıştır. Dinî unsurları korumak için çıkarılan kanunlara, korumak yerine sadece dine zarar verdiği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.

¹² Benyamin Lau, 16, (2010, דיגיטלית: ספרייה ציבורית דיגיטלית, חוזה של חוזה).

sözleri tekrar Yeremya'nın ağzından yazdığı ve bu sözlere benzer birçok söz daha ilave ettiği açıkça belirtilmektedir.

Yazarının Yeremya olduğu kabul edilen Krallar Kitapları ile Yeremya Kitabı'nda, Tesniyeci üslup ve ideolojisinden etkilenen konuşma tarzı görülmektedir.¹³ Hatta her iki kitapta içerikleri aynı olup birkaç kelime değişikliği bulunan veya birebir aynı pasukları bulmak mümkündür.¹⁴ Deanna Thompson,¹⁵ Tesniye 12 ve 26. bölümlerin Yoşiya döneminde ve sürgün sonrasında derlenerek geliştirildiğinin kabul edildiğini söyler.¹⁶

Septuagint/LXX¹⁷ ve Masorah (geleneksel) metinlerde/MT özellikle Yeremya kitabında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Septuagint'deki Yeremya kitabı bazı bölümler eksik olduğu için MT'den daha kısadır. Örneğin; LXX'de MT'de bulunan birçok kelime ve ifade ile bazı pasajlar yer almamaktadır. İki metinde de geçen diğer milletlerin sıralanışı farklıdır. Ayrıca MT'nin sonunda bulunan yabancı uluslarla ilgili kehanetlerin yer aldığı bölüm LXX'in orta kısmında yer alır. Araştırmacılar, Kumran'da bulunan parşömenlerin LXX versiyonunun daha eski olduğunu gösterdiğini kabul etmektedir.¹⁸ Tüm bu farklılıklara rağmen çağdaş bilim adamları, Yeremya'nın İbranice metninin iyi korunduğunu düşünmektedir.

5. YEREMYA KİTABINDA GEÇEN KELİME VE KELİME GRUPLARI

Yeremya Kitabı'nın diğer bir özelliği; onda geçen bazı kelime ve kelime gruplarının, Tanah'taki diğer kitaplarda geçmemesidir. Bazı kelimeler ise diğer kitapların bir kaçında yer alır. Kitap'taki

¹³ I. Krallar 11:31-39; 14:9-11, 14-16; 16:2-4; 21:21-22, 24-25, II. Krallar 9:7-10; 17:7-23, 34-41; 21:8-16, Yeremya 7:1-26, 32-34; 11:3-13; 10-12:16:10-16; 17:21-23, 30-35; 33:7-11; 35:14-17; 44:3-10, 22-23, Hoşeya 9:10;

¹⁴ Daha fazlası için bkz. İsrailoğullarının çöldeki isyanları için II. Krallar 21:15; Tesniye 9:7; Yeremya 7:24-25; 32:30; İsrailoğullarının ilk mahsule benzetilmesi için Hoşeya 9:10; Yeremya 2:3, Yahuda'ya yıkım getiren günahlar için II. Krallar 21:3-9, 12; 22:13; 23:5-10; 24:3; Yeremya 7:6, 9, 15, 31; 11:12-13; 19:4-8; 25:7; 32:29-35. Özellikle II. Krallar 22:16-17. Pasuklarda geçen (הַגְּבִי מְבִיא רָעָה לְיִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם) İbranice kelime grupları Yeremya 19:3; 44:3 ve 1:16'da aynı şekilde geçmektedir.

¹⁵ Deanna A. Thompson, İnanç, Değerler ve Toplum Merkezi Direktörü ve Martin E. Marty Regents Din ve Akademi Başkanlığı görevlerini yürütmektedir. Yazılarında daha çok Amerikan Hristiyanlığının beyaz ayrıcalığı ve siyah karşıtlığını ele alır. Çalışmalarını, Hristiyanlıktaki ırkçılığın tarihsel ve güncel gerçekleri konusu üzerinde yürütmekte ve bunun eğitimini vermektedir. Farklı konularda çalışmaları bulunan Thompson, Crossing the Divide: Luther, Feminism, and the Cross (Fortress, 2004) adlı eseriyle Luther teolojisini feminist düşünceyle ilişkili ele almıştır. Ciddi hastalıklarla mücadele eden kişilerin Hristiyanlık hikâyeleriyle tedavilerine manevi anlamda yardım etmek için yazdığı eserleri; Hoping for More: Having Cancer, Talking Faith, and Accepting Grace (Cascade 2012); The Virtual Body of Christ in a Suffering World (Abingdon, 2016); Glimpsing Resurrection: Trauma, Cancer, and Ministry (Westminster John Knox, 2018). 2014'de Tesniye hakkında yayımladığı teolojik yorum olan Calling a Thing What It Is: A Lutheran Approach to Whiteness" in *Dialog* ile "Yılın Referans Kitabı" ödülünü almıştır.

¹⁶ Deanna A. Thompson, *Deuteronomy: A Theological Commentary on the Bible* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2014), 112.

¹⁷ MÖ 3. yy'da Kral II. Ptolemy, Kohen Eleazer'e mektup göndererek İskenderiye'de yaşayan Yunanca konuşan Yahudiler için kutsal metinleri Yunancaya çevirecek adamlar göndermesini istemiştir. Megilla 9a'da Mısır kralı Batlamyus'un, Eleazer'in her kabileden 6 kişi olmak üzere gönderdiği toplam yetmiş iki kişiyi yetmiş iki odaya koyduğu ve Musa'nın Tora'sını Yunancaya çevirmelerini istediği anlatılmaktadır. Yahve'nin *bilgeliği* hepsinin kalbine yerleştirdiği ve birbirlerinden habersiz hepsinin yetmiş iki günde aynı metni yazdığına inanılmaktadır. Bu tercüme yetmiş iki kişi tarafından yapıldığı için Yunanca *yetmiş* anlamına gelen Septuagint adı verilmiştir. (Baki Adam. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. 7. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010. Yazıcılar, MS 6-10. yy'larda Babil sürgününden dönen sürgünler, kutsal metinleri Babil'de öğrendikleri köşeli harflerle yazmışlardır. Nesilden nesile aktarılan sözlü geleneği de yazıya geçirip sessiz harflerin okunabilmesi için seslendirme/noktalama işaretlerini geliştirmişler ve bu işaretlerle yeniden yazmışlardır. Günümüzde İbranice Kutsal Yazı metinleri Masoretik metin olarak kabul edilir. Septuagint ile Masoretik metinler arasında farklılıklar mevcuttur. Konu 5—Kutsal Yazıların İbranice Metni — Watchtower ONLINE KÜTÜPHANE (jw.org)

¹⁸ Emanuel Tov, "The Last Stage of the Literary History of the Book of Jeremiah", *The Oxford Handbook of Jeremiah*, ed. Louis Stulman - Edward Silver (New York: Oxford University Press, 2021), 129.

bu kelimeler; Yer. 1.10'da, Yahve peygambere ilk seslendiğinde ona söylediği "Bak, ulusların ve ülkelerin kökünden sökülmesi, yıkılıp yok olması, yerle bir edilmesi, kurulup dikilmesi için bugün sana yetki verdim." sözlerinde geçen, yıkım ve dikim anlamındaki kelimelerdir.

Tanrı'nın yargılama/yıkım ve yeniden inşa etme eylemini ifade etmek için Yer. 1:10'da altı fiil kullanılır. Yıkım için tarım ve savaş, dikim için tarım ve inşa etmek ile ilgili fiiller kullanılmıştır. Yıkım için kullanılan fiillerden tarımla ilgili olanı, kökünden sökmek *lintoş*/לנתוש fiilidir. Savaşla ilgili olan fiiller; yıkmak (*lintots*/לנתוץ), yok etmek (*lehavid*/להאביד) ve yerle bir etmek, imha etmek (*laharos*/להרוס) anlamındaki fiillerdir. Dikmek ve kurmak eylemlerinde dikim için kullanılan; dikmek, sabitlemek, (*lintoa*/לנטוע) fiilidir. Kurmak için kullanılan; inşa etmek, kurmak, devam etmek için sebep olmak anlamındaki *livnot*/לבנות fiilidir.

Tarımla ilgili olan *lintoş* fiili, kökünden sökülen bitkinin hayat kaynağı olan toprak ile bağının kesilmesini ifade etmektedir. Tanrı halkını cezalandırdığında onları yok edeceğini, kökünden kazıyacağını, geride kalanları topraklarından söküp atacağını ve onlara vadettiği topraklarla bağlarını keseceğini bildirmektedir. *Lintoş*, ahdinden dönen halkı savaş senaryolarıyla yok eden Yahve'nin İsrail halkının geride kalanlarını cezalandırma yöntemini en iyi şekilde ifade etmektedir. Zira Tanah'ta; sapkınlıkta ısrar eden halkın; *leharos*, *lehavid* ve *lintos* kelimeleri ile işaret edilen kılıçla yok edilmelerinin ardından, kalanların topraklarından sürgün edildikleri anlatılmaktadır. Yeremya'nın kehanetine göre, onun çağrısına uymamaları halinde gelecek olan yıkımda; halkın bir kısmının öldürülmesinden sonra, sağ kalanların içindeki önemli kişiler seçilerek, hem günahlarının cezasını çekmeleri hem de rehabilite edilmeleri için, İsrailoğullarına vadedilen topraklardan sökülüp atılacak ve sürgüne gönderilecektir. Geride ise hiçbir şeyi olmayan, fakir ve alt tabakadan kabul edilen İsraililer kalmıştır. Böylece Babil'e sürgün edilenler, halkın içinden seçilen bir grup şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁹

Sürgünden dönecek halk için, inşa/bina etmek anlamındaki *livnot*/לבנות fiili ve yine tarımla ilgili dikmek anlamındaki *lintoya*/לנטוע fiili kullanılmaktadır. İki fiil; bir yerde kök salmak, gelişmek, büyümek anlamlarını barındırır. Bu iki fiil; Tanrı'nın, ahdi ne kadar bozarlarsa bozsunlar sevmekten asla vazgeçmeyeceği İsrailoğullarını yeniden kutsal topraklara getirerek onları oraya yerleştirip kök salmalarını ve soylarının artmasını sağlayacağını ifade etmektedir.

Yeremya kitabında, Vaat ve tehdit ifade eden *yıkmak* ve *dikmek* fiilleri, Yeremya'nın gönderildiği milletler ve İsrail soyu için temel alınan fiillerdir. Peygamberliği süresince ahitten dönen halkı tövbe etmeye çağırın Yeremya; kitap boyunca felaket, yıkım ve yeniden yapılanma senaryolarını dile getirmektedir. Yıkmak, yok etmekle ilgili fiiller Kudüs'ün yıkımını, Mabet'in ve şehrin yerle bir edilmesini ve Davut'un evinin sona ermesini haber vermektedir.

¹⁹ Tarımla ilgili bir fiil olan *lintoş* ve savaş halinde yaşanan felaketleri ifade etmek için kullanılan *lintots*, *lehavid* ve *leharos* kelimeleri, İsrailoğullarının ve beraberlerinde kentleriyle evlerinin yok edilmesini ve ortadan kaldırılmasını anlatmaktadır. Bu dört kelime Tanah'ta çok az geçen kelimelerdir. Yıkmak, kırmak, yok etmek anlamındaki *leharos* üç kez, yukarı çekmek, kökünü çıkarmak anlamındaki *lintoş* dört kez geçmektedir ve hepsi sadece Yeremya Kitabı'ndadır. Yok olmak, kaybolmak, ölmek, başı boş olmak anlamındaki *lehavid* Yeremya'da üç, Sayılar, Tesniye ve II. Krallar'da birer kez olmak üzere altı kez geçmektedir. Hepsinde de çoklu ölümler için kullanılmıştır. Parçalanmak, aşağı çekmek manasında *lintots* Yeremya'da dört, Mezmurlarda bir kez olmak üzere beş kez geçmiştir. Evlerin, sarayların yıkılmasının anlatımında kullanılmıştır. Daha çok tarımla ilgili olup dikmek, sabitlemek, kazık çakmak anlamındaki *lintoa* Yeremya'da üç, Vaiz'de iki, Yeşeya'da bir olmak üzere altı kez geçmektedir. Vaiz Kitabı'nda, ilk kullanım tarımla ilgili ekim zamanını kast ederek dikmek, ikinci kullanımda, bilgelerin sözlerinin beyinler ve kalplere kalıcı etkisini belirtmek için çivi gibi sabitlemek anlamında kullanılmıştır. Yeşeya kitabında ise gökyüzü için dikmek, sabitlemek manasındadır. Yeremya Kitabı'nda bir ulusun veya krallığın yeniden kurulması için kullanılmıştır. Bina etmek, kurmak anlamındaki *livnot* kelimesi Tanah'ta yüz defadan fazla geçmektedir.

Yeremya kitabında geçen kelime grupları ise şunlardır:

1) רועים/roim (Çobanlar):²⁰ Yeremya'nın kehanetlerinde sık sık tekrarlanan, siyasi liderlerin çobanlara ve halkın, otlatılan koyun sürüsüne benzetildiği bir metaforu ifade etmektedir. Roim olarak tasvir edilenler halkı yöneten seçkin kişiler, Tevrat bilgisine sahip kohenler ve peygamberlerdir.²¹ En fazla Yeremya kitabında geçen kelime, burada ve Hezekiel kitabında peygamberler ve yöneticiler için kullanılmaktadır. Yaygın bir kullanıma sahip olan *roim* kelimesi, geçtiği diğer kitaplarda *çobanlar* için kullanılır. Ancak Tanrı, tüm yaratılmışların çobanı olarak tasvir edilir.

2) שבר גדול/şavar gadol (büyük yıkım):²² שבר/şavar kelimesi, bütün olan bir şeyden bir parçanın kırılıp parçalanarak ayrılması, kökünden kazımak, av, sürünün yenilmesi gibi anlamlara gelmektedir.²³ Ulusal bir felaket için kullanılan bu kelime grubunun, soykırım anlamında kullanılmış olması muhtemeldir.

Şavar gadol tamlaması, Tanah'ta yedi kez geçer. Bir tanesi Tsefanya 1:10'da, diğerleri Yeremya kitabındadır. Yeremya'nın haber verdiği yıkımın, diğer peygamberlerin duyurduğu yıkımdan daha korkunç ve etkisinin daha büyük olduğuna işaret etmektedir.

3) מגור מסביב/magur misaviv (çevreden/çevredeki korku, terör):²⁴ Bu kombinasyon geçtiği pasuklarda "her yerde terör-dehşet-korku" anlamında kullanılmaktadır.²⁵ Bu kalıp diğer korku ifadelerinden daha özel bir kullanıma sahiptir. Kişinin yakınındaki korkuyu sanki içindeymiş gibi hissettiren *magur masviv* ifadesi, hem kişinin düşmanından duyduğu korkuyu hem de düşmanın halkın kalbine saldırdığı korkuyu ifade etmektedir. Kuzeyde kaynayan bir kazan olarak tasvir edilen düşmanın (Babil) Yahuda üzerine getireceği haber verilen felaketin korkusu ve halkın kalbine yerleşen düşmanın korkusu bu kelimelerle ifade edilmektedir.

Yeremya kitabında bu kombinasyon beş kez geçmiştir. Yeşeya kitabında üç kez geçen magor kelimesi tek olarak kullanılır. Bir yere sonradan yerleşmek anlamındaki gar/גר fiilinden türetilen kelime korku, dehşet ve terörün bir yere yerleşmesi anlamındadır.

4) משובה/mşuva (dönek):²⁶ Bu kelime geri dönmek, düz yoldan sapmak anlamındaki לשוב/laşuv mastarından türemiştir. Hoşea'da bir kez geçen משובה/mşuva uzaklaşmak, bir yerden iltica etmek anlamında kullanılmıştır. Yeremya'da kullanılan משובה ישראל/leşuv Yisrael kombinasyonu *dönek İsrail* anlamına gelir. İsrail'in Yahve ve ahitten yüz çevirmesini kast eden ifade, Tanah'ta dört kez geçer ve hepsi Yeremya Kitabı'ndadır.

5) שערורה/şearura:²⁷ günümüzde korkunç, skandal gibi anlamlara sahip olan bu kelime Tanah dilinde dehşet verici kötülük, doğru olandan sapma, delilik, sürgün, boyunduruğun kalkması gibi anlamlara gelmektedir.²⁸ Anlam meşuva'nın anlamına yakın olsa da bu kelime daha güçlü, delilik boyutunda bir sapmayı ve Yeremya'nın *iyi-kötü incir* kehanetinde kullanıldığı şekilde, eski haline dönemeyecek bir bozulmayı ifade eder. Tanah'ta dört kez geçen kelimenin üçü Yeremya

²⁰ Yeremya 3:15; 10:21; 22:22; 23:1, 2, 4; 25:34-36.

²¹ Şloma Moreg, "ירמיהו של ירמיה", *ירמיהו של ירמיה*, (Tel Aviv: 1999, דברי הימים), 14-15.

²² Yeremya 4:6; 6:1; 14:16; 48:3; 50:22; 51:54.

²³ Abraham Even Şoşen, *המלון העברי המרוכז, Milon Ivri Amerukaz* (Yeruşalaym: Sivan Pres Ltd., 1984), "שבר", 695.

²⁴ Yeremya 6:25; 20:3-10; 46:5; 49:29.

²⁵ İsrail Benyakar - Yuda Silinki, "מסביב", *Türkçe-İbranice, İbranice-Türkçe sözlük* (Bat Yam: itahdut Yotset Turkiyabe İsrail, 2011), 309. Even Şoşen "מגור", 338.

²⁶ Yeremya 3:6, 8, 11, 12.

²⁷ Yeremya 5:30; 18:13; 23:14.

²⁸ Moreg, "15", *ירמיהו של ירמיה*.

kitabında, biri Hoşeya kitabındadır. Her iki kitapta da geri dönülemeyecek bir kötülüğü işaret eder. Hoşeya 6:10'da zina suçunu, Yeremya'da hem zina hem de peygamberlerin yalan söylemelerini işaret ederek bunların çok kötü bir şey olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

6) לֵב/lev/şarirut lev (keyfi, istek, arzu):²⁹ şarirut kelimesi geçerli olmak, yürürlükte olmak, hüküm sürmek, güçlü, sağlıklı, sert, galip³⁰ anlamlarına gelen שָׂרַר/şarar kökündendir. לֵב/lev'in karşılığı ise *kalp*dir. Şarirut lev, kalbin hâkimiyeti, kalbin yönelimi, nefsin isteği anlamlarına gelmektedir. İfadenin kendisinde olumsuz bir anlam görünmese de pasuklardaki kullanımlarda kalbin isteklerine-nefse uyararak doğru yoldan sapma anlamı bulunmaktadır. Bazı pasuklarda *kalp* kelimesine raa/רַע (kötü) sıfatı eklenerek, "שָׂרַרְוֹת לְבָבָם רַע" *kötü kalplerinin arzuları* şeklinde ifade edilen anlatımla kalplerinin doğru yoldan saptığına vurgu yapılmıştır. Yeremya dışında birer kez Tesniye 29:18 ve Mezmurlar 81:13'te geçmektedir. İkisinde de nefsin isteklerine uymak anlamındadır.

Şararut lev "שָׂרַרְוֹת לֵב", mşuva "מִשְׁבָּה" ve şaarura "שְׂעָרֹרָה" kelimeleri Yeremya kitabının anahtar kelimeleridir. Hepsi Yeremya'nın dilinde Yahuda halkının yolunu işaret etmektedir. Mşuva ve şaarura kelimeleri doğru yoldan sapmanın farklı derecesini ifade ederken şararut lev, Tanrı'nın seçtiği insanlara gösterdiği yoldan dönerek kendi heva ve hevesleri doğrultusunda seçtikleri yolu işaret etmektedir. Özellikle mşuva, şaarura, şararut lev ve magur masviv kelime ve tamlamaları zihni ve kalbi faaliyetlerle ilgilidir. Yeremya kitabının en belirgin özelliği halkın kalbine hitap etmesidir. Tanrı ile kişisel ilişkide, o dönemlerde çok yaygın olan kurban sunusu gibi fiziksel eylemlerden ziyade ulusal ve kişisel tövbe, kalbi bir iman öne çıkmaktadır.³¹ Yeremya'nın bildirdiği, Tanrı'nın halkıyla yapacağı "yeni bir ahit" ve *dönek İsrail*'in kalbine yazacağı yasanın onlar için yeni bir umut olacağı ifade edilmektedir.

6. YEREMYA KİTABI'NIN TEMASI

Yeremya kitabın başından itibaren Yahuda halkını Kudüs'ün başına gelecek felaketleri sıralayarak bunun için uyarmakta; gökyüzünü, yeryüzünü ve buralarda yaşayan her türlü canlıyı yaratan, sonsuza kadar tek kral olan Yahve ile yaptıkları ahite dönmeye davet etmektedir. Kitabı okurken, Yahve'nin halkın suçlarını ve başlarına gelmiş ve gelecek felaketleri dile getirdiği sözlerinde derin bir üzüntü ve sitem dikkat çeker. Yakub neslinin uğradığı felaketlerin sebebi, kendilerine *kutsal halkım, hasadımın ilk ürünü* diyen Yahve'ye duymaları gereken sevgiyi başka ilahlara vermeleri çerçevesinde açıklanmaktadır. İsrail gibi Yahuda halkının da itaatsizliği Yahve'nin seçtiği halkına duyduğu sevgiyi, ilahî öfkeye dönüştürür. Yahve, halkının yaşadığı acı nedeniyle çektiği acıyı, "Dağların üzerinde ağlayıp feryat ediyorum.", "Halkımın yarasından ben de yaralandım, dehşete düştüm." sözleriyle anlatmaktadır.

Yeremya; İsrailoğullarının Tanrı'dan yüz çevirmeleri ve ahitten uzaklaşmaları sebebiyle Yahve'nin getireceği yıkımın ardından dağıldıkları yerlerden toplanarak Kudüs'e gelecek Yahuda ve İsrail halkından, başka bir felakete uğramayacak bir halkın yaratılacağını ve bu halkın sonsuza kadar *Tanrı halkı* olacağı müjdesini vermektedir.

Bu değerlendirme sonucuna göre Yeremya Kitabı, esas olarak üç farklı temayı içermektedir: tevhid, sevgi ve kurtuluş.

²⁹ Yeremya 3:17; 7:24; 9:13; 11:8; 13:10; 16:12; 18:12; 23:17.

³⁰ Benyakar ve Siliki, "שָׂרַר", 493; Even-Şoşen, "שָׂרַר", 743.

³¹ Moreg, "עַל אֹצֵר שֶׁל יִרְמְיָהּ", 15.

6.1. Tevhid

Tesniye 6: 4'te geçen "Dinle İsrail; ilahımız olan Yahve tektir." bildirisi Tanah'ta bulunan tüm peygamber kitapları gibi Yeremya kitabının da temel konusunu oluşturur. Yahve, en son Musa ile yaptığı ahitte ahdin şartlarını, "Benden başka tanrın olmayacak, kendin için göklerdeki, yeryüzünde veya yer altındaki ve sulardaki hiçbir şeyin putunu ve resmini yapma, onlara eğilme ve ibadet etme. Çünkü ben kıskanç bir tanrıyım, babaların günahlarını çocukları, üçüncü ve dördüncü nesil için hatırlarım, beni seven ve emirlerimi koruyan binlercesi için lütfumu/ihsanımı gösteririm."³² net olarak bildirmiştir. Tanah'ta Yakup soyunun başına gelen yıkımlar anlatılırken sebep olarak On Emir'de geçen "Başka tanrın olmayacak" emrine muhalefet ederek ahdi bozmuş olmaları gösterilmektedir. Yeremya, diğer tüm peygamberler gibi halka Yahve'nin tek tanrı/ilah olduğunu hatırlatmakta, çağrısını bunun üzerine bina etmektedir.

Tevrat'taki tek Tanrı inancını ifade eden en önemli pasuk³³ olarak "...Yahve tanrıdır, başkası yok sadece o vardır." (יהוה הוא אלוהים אין עוד מלבדו)³⁴ gösterilebilir. Bu pasuk, İslam'da imanın şartı olan *La İlahe İllallah* ifadesiyle aynıdır. Diğer halkların ilahlarının aksine, maddi manevi tüm âlemde, *bir ve tek oluşuna* benzer bir bütünlüğe sahip başka bir varlığın olmadığı bu Tanrı'nın, İsrailoğullarının tanrısı Yahve olduğu kabul edilir.

Raşi;³⁵ hem *Yahve Tanrımız* hem de *Yahve birdir* ifadelerinin aynı pasukta geçmesini "Şimdilik Tanrı'nın *bir* oluşu İsrailoğullarının bilgisi dâhilindedir. Diğer milletler şimdilik Tanrı'yı İsrailoğulları gibi bilmemekte ve inanmamaktadır. Tanrının gerçek birliği Mesih geldikten sonra Kurtuluş Günü'nde tüm ulusların kabulüyle gerçekleşecek." şeklinde açıklamaktadır.³⁶ Bu kabul, Zekeriya 14:9'daki "Rabbin günü geldiğinde Yahve bir olacak ve onun ismi bir olacak." şeklindeki pasukla desteklenmektedir.

Yeremya kitabında Yahve'den, geleceği bildirilen günlerde dünyanın dört bir yanından gelecek olan halkların gücünü ve kudretini tanıyacakları ve adının Rab olduğunu bilecekleri bir tanrı olarak bahsedilmektedir.³⁷ Bu halkların Yahve için "Yakub'un Tanrısı" demelerini; onun tek tanrı olduğunu kabul etseler de İsrailoğullarına ait kılmaya devam edecekleri, diğer halkların da İsrail halkının Tanrı'nın seçilmiş halkı olduğunu onaylayacakları şeklinde yorumlamak mümkündür.

Tevrat'taki gibi Yeremya kitabında da gerçek tanrı Yahve'dir. O; yaşayan, yeryüzünü yaratan, gökleri yayandır. Tek güç ve sonsuza kadar hüküm sahibidir. Herkesin yaptıklarına göre karşılığını verendir. Hiçbir ülkede onun gibisi yoktur. Ayrıca İsrail'in, yaşam ve rızık kaynağıdır.³⁸ Bununla beraber Yeremya kitabındaki tanrı, bazı özellikleriyle Tevrat'ta geçen tanrıdan farklılık göstermektedir. Yer. 32:27. pasukta geçen "Bütün insanlığın tanrısı Rab benim..." ifadesi, diğer kitaplarda İsrailoğullarının tanrısı olarak bildirilen Yahve'yi bütün milletlerin tanrısı ilan etmektedir. Onlarla birlikte yaşayan ve onları yöneten bu Tanrı; diğer milletleri de kontrol etmekte, milletler için amaçlar oluşturmakta, bir halkı cezalandırmak istediğinde diğer halkları kullanmaktadır.³⁹ Yeremya'nın inandığı Tanrı, Yahuda'yı isyanlarından

³² Çıkış 20:3-6.

³³ Pasuk: Tanah cümlelerinin her biri.

³⁴ Tanah, Tesniye 4:35.

³⁵ Rashi (1040-1105), Asıl adı Rabbi Shlomo Yitzchaki veya Rabbi Shlomo Yarchi'dir. Talmud ve Tanah'ın ilk kapsamlı tefsirini yazmış Yahudi din âlimidir.

³⁶ Yithsak Halevi vd. (ed.), "Devarim, דברים", çev. Moşe Farsi, *Tora, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora Ve Aftara* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A.Ş., 2009), 5/129.

³⁷ Yeremya 16:19-21.

³⁸ Yeremya 2:13; 10:10; 32:19.

³⁹ Yeremya 27:5-7; 48:12; 49:14, 29; 50:17; 51:2.

dolayı cezalandırmak için görevlendirdiği Nebukadnetsar için Yer. 27:6'da *kulum* ifadesini kullanarak onun da tanrısı olduğunu ifade etmektedir. Kitapta Yahve'nin tüm halkların tanrısı olduğu yazsa da bu Tanrı'nın öz halkının İsrailoğulları olduğu inancının devam ettiği açıkça görülmektedir.

Yeremya ile aynı dönemde peygamberlik yapan Hezekiel, yaklaşık iki yüz yıl önce yaşayan Yeşeya ve Mika peygamberlerin kitaplarında da gelecek günlerde Yahve'nin tüm halkların tanrısı olacağını söyleyen pasuklar bulunmaktadır.⁴⁰ Bu pasuklar, Yahve öz halkı olduğunu ilan ettiği İsrailoğulları tarafından defalarca reddedilmişken *Kurtuluş Günü* geldiğinde başka ilahlara tapan halkların akın akın gelerek Siyon'da O'nu tek ve gerçek tanrı olarak kabul edeceklerini ve dağıtılmış olan İsrailoğullarının da orada toplanacağını söylemektedir.

6.2. Sevgi ve Yıkım

Yeremya kitabının esas temalardan biri olan sevgi, hem Tanrı'nın sevgisi hem de Tanrı sevgisidir. Kutsal kitaplardaki birçok pasukta tanrı; *iyidir, öfkelenmez, sevgisi sonsuz ve engindir, suçu ve isyanı bağışlar* şeklinde tasvir edilmektedir.⁴¹ Fakat Tanahta'ki tanrının sevecenliği sadece, Hoş. 11: 1'de "Çocukluğunda sevdim İsrail'i, oğlumu Mısır'dan çağırdım." dediği İsrailoğullarına karşıdır.⁴² Yahve'nin Mısır'dan kurtardığı İsrailoğullarından beklentisi, yaptığı ahde bağlı kalmaları ve halkının tüm aklıyla, canıyla ve tüm gücüyle Rablerini sevmesidir.⁴³ Maimonides; kişinin Tanrı sevgisinin ancak onu tanıdığı bilgi kadar olacağını, bu nedenle insanın anlama kapasitesine göre yaratıcısını aklıyla ve nefsiyle tanımaya çalışması gerektiğini, ruhu Tanrı sevgisine bağlanana kadar aşırı bir sevgiyle sanki bir aşk hastası gibi Tanrı'yı sevmeye çalışması gerektiğini söylemektedir.⁴⁴ Çünkü böyle bir sevgi, sevilenin bütün emirlerini yerine getirmeyi sağlayacaktır.

"Beni seven, buyruklarına uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm."⁴⁵ diyen Yahve, İsrailoğullarına olan vaatlerini yerine getirebilmesi için halkın ona yönelmesi ve itaat etmesi şartını öne sürmektedir. Aynı zamanda Yahve'nin, kendi için seçtiğini söylediği halkı günah içinde yüzerken dahi onlara hep sevgiyle seslendiğini, başlarına gelen felaketlerden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdiğini görmekteyiz. Tevrat'ta karşılaştığımız Yahve'nin Yakub'u seçerken kurulan hileye gösterdiği müsamaha, Tanrı'nın halkı olacağı haber verilen Yakub'un oğulları için beslediği sevginin kanıtı olarak kabul edilen bir lütuftur.⁴⁶ Bu lütf, seçilmiş halkı diğer milletlerden ayırmakta ve onları Tanrı'ya karşı sadakatlerinin yok olduğu ve ondan yüz çevirdikleri dönemlerde yargılama yoluyla korumaktadır.⁴⁷ Tanah anlatımında, diğer halklar yargılandığında onların düşüşleri nihai olurken İsrail yargılandığında, asiler cezalandırılmakta fakat Tanrı sevgisi kalplerinde bulunanlar seçilerek Tanrı'nın sevgisi onları korumaya devam etmektedir.

Yahve'nin; sürekli bu sevgiyi unutan halkını, kendisine karşı işledikleri suçlar nedeniyle cezalandırdığı, büyük çoğunluğunu yok ettiği, geriye kalanları ise arındırdıktan sonra yeniden seçtiği anlatısı ile karşılaşmaktayız. Her ne kadar seçilmiş olmak Yakub'un neslinden olma

⁴⁰ Yeşeya 2:2,4; Hezekiel 38:23; Mica 4:3.

⁴¹ 2.Tarihler 5:13; 7:3, 6; 20:21; 2. Samuel 22:51; Ezra 3:11; Nehemya 9:17; Mezmurlar 136:1-26; Ağıtlar 3:22; Yoel 2:13; Yunus 4:2.

⁴² Tesniye 7:8.

⁴³ Tesniye 6:4.

⁴⁴ Maimonides, "Repentance", çev. Eliyahu Touger, *Mishneh Torah* (Kudüs: Moznaim Publications., 1986), 10:6.

⁴⁵ Çıkış 20:6; Tesniye 7:8.

⁴⁶ Iain M. Duguid, *Dictionary of The Old Testament Prophets*, ed. Mark J. Boda - J. Gordon McConville (Illinois: IVP Academic, 2012), "İsrail", 393. Yeşeya 41: 8; Yeremya 33: 26; Mika 7: 20; Malaki 1: 2-7.

⁴⁷ Hoşeya 4:1, 2.

şartına bağlı kabul edilse de bunun sadece fiziksel bir kan bağıyla olmayacağı anlaşılmaktadır. Temelde Tanrı'nın sevgisine muhatap olmak, kalbinde Tanrı sevgisini taşımaya bağlıdır. Yahudi inancında; Tanrı'nın sevgisine muhatap olanlar, Yakub soyundan gelip kalbinde Tanrı sevgisi bulunanlardır.

Yeremya, Tanrı'nın İsrailoğullarına duyduğunu söylediği seçilmişlik ile alakalı sonsuz sevgisini mecazlarla resmetmektedir. Tanrı'nın sevgisi kocanın karısına, babanın oğluna duyduğu sevgi ve çobanın sürüsünü koruma duygusu ile tasvir edilmektedir. Yeşeya, Hezekiel ve Hoşeya gibi Yeremya da, Sina Dağı'nda yapılan ahitten sonra İsrail'in Yahve'yle olan bağıni yeni gelinin kocasına olan teveccühüne,⁴⁸ İsrail'in Yahve ile yaptığı ahde sadakatsizliğini ise evlilik taahhüdünde bulunan ve eşini aldatarak hayal kırıklığına uğratan karı-kocaya benzetmektedir.⁴⁹ Kendini "kıskanç bir Tanrı"⁵⁰ olarak tanımlayan Yahve; öz halkına duyduğu sonsuz sevginin sebep olduğu kıskançlığı, "Çünkü kıskançlık kocanın öfkelerini azdırır, öç alırken acımasız olur."⁵¹ şeklinde tasvir ederek, Tanrı'nın gazabını ahitten dönen halkının üzerine çektiğini ve sevgisinin büyüklüğünden gazabının da büyük olduğunu belirtmektedir. Yahve, putperestliğinden dolayı boşadığını söylediği İsrail Krallığı'ndaki halkını diğer kitaplarda genellikle sadakatsizliklerinden dolayı suçlar. Yeremya, kitabında Yahuda ile birlikte İsrail'e de seslenerek her ikisini Siyon'a döndüreceğini söylemektedir. Böylece boşasa dahi karısından vazgeçmeyen bir koca gibi Yahve ile halkı arasındaki bağıni, geleceği söylenen kurtuluş günlerinde de devam edeceği taahhüt edilmektedir.

Tanrı'nın sevgisinin bir babanın oğluna duyduğu sevgiye benzetilmesi ise behor⁵² olan evlat tasviri üzerinden yapılmaktadır. Kitapta Yahve, "İsrail benim ilk oğlumdur"⁵³ sözünüyle, *behor* ilan ettiği İsrailoğullarının arasından "Çünkü ben İsrail'in babasıyım, Efrayim de benim ilk oğlumdur"⁵⁴ sözleriyle başka bir behor seçmektedir. Daha önce açıkladığımız gibi behor, babanın mirasından iki hisse alan ve lider olan evlattır. Efraim Krallığı olarak da isimlendirilen İsrail Krallığı'nın sadakatsizliklerinden dolayı öfkelenen Yahve'ye bir baba olarak yalvarmaları, sürekli aynı hatayı yapmaları gerekçesiyle reddedilir.⁵⁵ Fakat Yahuda halkının "kurtar bizi" çağrısına içindeki engin sevgi sebebiyle kayıtsız kalmadığının vurgulanması, Yahuda'nın İsrail'e karşı tercih edildiğini ve Tanrı'nın sevgisinin Yahuda halkına yöneldiğini göstermektedir. Bu sevginin sonucu; bir çobanın sürüsünü topladığı, onları kolladığı gibi Yahve'nin de ahde sadakatsizliklerinden dolayı dağıttığı öz halkını yeniden Kudüs'te toplayacağı,⁵⁶ İsrail ve Yahuda'nın Siyon'a çıkacağı şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yeremya kitabının neredeyse tamamında halkın Yahve'den yüz çevirmesi ve isyanları nedeniyle başlarına gelecek felaketler ve çekecekleri acılar öngörülmektedir. Halkın ahdi bozmasına ve isyanına, Kudüs'ün düşmesi ve Mabet'in yıkılmasından sonra gelişecek olaylara vurgu yapan Yeremya, adeta Tesniye 28'de bildirilen lanetleri de kapsayan felaket senaryoları çizmektedir. Yeremya, Tanrı'nın sonsuz sevgisiyle Mısır'dan çıkardığı İsrailoğullarının Kenan topraklarına

⁴⁸ Yeşeya 54:5,61:10, 62:5; Yeremya 2: 2; 3: 14; 31: 32; 7: 34; 16: 9; 25: 10; 33: 11; Hezekiel 16: 32; Hoşeya 2: 2, 7, 16.

⁴⁹ Yeşeya 54: 5, 62: 5; Yeremya 3: 1, 8, 20; Hezekiel 23: 37

⁵⁰ Tesniye 5:9, 6:15;

⁵¹ Özdeyişler 6: 34.

⁵² Behor, Yahudi bir kadının ilk doğumunda dünyaya gelen oğludur.

⁵³ Çıkış 4: 22, Hoşea 11: 1.

⁵⁴ Yeremya 31: 9.

⁵⁵ Yeremya 3: 4,5.

⁵⁶ Yaratılış 48: 15; 49: 24; Mezmurlar 23: 1; 80: 1; Vaiz 12: 11; Yeşeya 40: 10; Yeremya 31: 10.

girişlerinden itibaren irtidatlarının başladığına işaret ederek⁵⁷ Tanrı'nın halkının son temsilcilerine getireceği yıkımın büyüklüğünü anlatmaya çalışmaktadır.

Halkın kurtuluşunun “yüreğini kötülüklerden arındırmasına” bağlı olduğunu açıklayarak Yeremya'nın onları tövbeye çağırdığını ve onları bağışlaması için Tanrı'ya acı içerisinde dua ettiğini görüyoruz. Fakat Tanrı halkının yaşadığı felaketler ve acılar için en çok acı çekenin Yahve olduğu karşımıza çıkmaktadır. Yeremya kitabında; “Efrayim değerli oğlum değil mi? Hoşnut olduğum çocuk değil mi? Kendisi için ne dersem diyeyim, Onu hiç unutmuyorum. Bu yüzden yüreğim sızlıyor, çok acıyorum ona.” diyor Rab.⁵⁸ şeklinde geçen pasuk, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Halkına duyduğu sonsuz sevgi nedeniyle tövbe etmeleri için yıkım gününe kadar birçok fırsat veren Tanrı, adeta halkın kendine dönmesi için Yeremya aracılığıyla yalvarmaktadır. Yahve'nin öz halkına duyduğu öfkesine, “yeni bir antlaşma yapacağı” sözüyle, diğer yıkım anlatılarında olduğu gibi yine sevgisinin galip geldiği anlaşılmaktadır. Bu yeni yapılacak antlaşma ile İsrail halkının, Yahve'nin halkı olmaya, Yahve'nin de onların tanrısı olmaya devam edeceği teyit edilmektedir.

6.3. Kurtuluş

Babil sürgününden sonra şekillendiği kabul edilen *Kurtuluş* öğretisi, Yeremya kitabının yanı sıra Yeşeya, Hezekiel, Zekeriya, Amos, Tsefenya ve Mika kitaplarında da yer almaktadır. Tanrı'nın, ebediyen kendi halkı seçtiği İsrailoğulları için kurguladığına inanılan gelecek, kendilerine vadedilen topraklarda yeniden dinî ve siyasî bağımsızlık elde edecekleri bir kurtuluştur.⁵⁹ Yahve'nin “bedenleri sünnetli, kalpleri sünnetsiz” dediği halkının ahdi bozan üyelerini ve İsrailoğullarına düşmanlık eden yabancıları (goyim) cezalandıracağı ve yabancılardan Yahve'nin birliğini kabul edenleri İsrailoğullarının hizmetine vereceğine inanılan Kurtuluş Günü için Tanah'ta birçok ifade kullanılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: O gün/yom, ayom (הַיּוֹם/יּוֹם), o günler/ayamim (הַיָּמִים), son günler/aharet hayamim (אַחֲרֵי הַיָּמִים), Yahve'nin günü/yom Yahve (יּוֹם יְהוָה), Kurtuluş Günü/Yom Yşua (יּוֹם יְשׁוּעָה), Yahve'nin öfke günü (יּוֹם אַפַּיִם), sıkıntı günü (יּוֹם צָרָה), yıkım, soykırım günü (יּוֹם שְׂמָה), bela günü (יּוֹם צָרָה) intikam günü (יּוֹם נִקְמָה), kıyım günü (יּוֹם הַקָּרָה), Yahve'nin büyük ve korku günü (יּוֹם הַיְהוָה הַגָּדוֹל וְהַיּוֹרָא).⁶⁰

Yeremya; Yahve'nin, “Artık insanların, ‘İsrail halkını Mısır’dan çıkararak Yahve'nin varlığı hakkı için’ demeyecekleri günler geliyor” diyor Rab. Bunun yerine, ‘İsrail soyunu kuzey ülkesinden ve sürdürdüğü bütün öbür ülkelerden geri getiren Rabbin varlığı hakkı için’ diyecekler. Böylece kendi topraklarında yaşayacaklar.”⁶¹ dediğini bildirirken, nihai kurtuluşun İsrail/Yakup soyunun tamamının kurtuluşu olacağını belirtmektedir. Bu kehanete göre İsrailoğullarının, ilk kurtuluşları olarak gördükleri Mısır kurtuluşu, tek bir kral ve krallıktan kurtuluş iken⁶² nihai kurtuluşları kendilerini zillete düşüren dünyanın bütün krallarından olacaktır. Diğer tüm

⁵⁷ Yeremya 7: 25, 11: 7, 32: 21-23.

⁵⁸ Yeremya 31: 20.

⁵⁹ Gary H. Everett, *Study Notes On The Holy Scriptures, Using a Theme-based Approach to Identify Literary Structures, The Book Of Jeremiah* (Stuttgart: German Bible Society, 2022).

⁶⁰ Gün, o gün/yom (הַיּוֹם/יּוֹם): Tsefenya 3:8; Hezekiel 39:8; Mika 2:4; o günler/hayamim (הַיָּמִים): Yeremya 3:16,18, 7:32, 9:24, 16:14,18, 23:5; 50:4-20; Amos 9:13; son günler/aharet hayamim (אַחֲרֵי הַיָּמִים): Yeşeya 2:1; Yeremya 48:47, 49:39; Mika 4:1; Yahve'nin günü/yom Yahve (יּוֹם יְהוָה): Yeşeya 13:6; Hezekiel 30:3; Yoel 2:1,11; Amos 5:18,20; Zekeriya 14:1; kurtuluş günü/yom yşua (יּוֹם יְשׁוּעָה): Yeşeya 49:8; sıkıntı günü (יּוֹם צָרָה): Yeremya 16:19; yıkım, soykırım günü/yom şoa (יּוֹם שְׂמָה), bela günü/yom tsara (יּוֹם צָרָה): Tsefenya 1:15; intikam günü/yom nakom (יּוֹם נִקְמָה): Yeşeya 34:8, 61:2, 63:4; kıyım günü/yom hereg (יּוֹם הַקָּרָה): Yeşeya 30:25; Yahve'nin büyük ve korku günü (yom Yahve hagadol vehanora/יּוֹם הַיְהוָה הַגָּדוֹל וְהַיּוֹרָא)

⁶¹ Yeremya 23: 7.

⁶² Michael Laitman, *Bir Demet Başak Gibi* (Alter Yayıncılık, 2015), 327.

krallardan kurtuluşun, İsrailoğulları ile onlara karşı birleşen diğer tüm milletlerle yapılacak olan Gog ve Magog (מְלִיכֹת גּוֹג וּמָגוֹג, Yecüc ve Mecüc)⁶³ savaşından sonra olacağına inanılmaktadır.

Peygamber kitaplarında; kurtuluş günlerinin yaklaştığı zaman yine İsrailoğullarının önceki yaşadıkları felaket ve sürgün dönemlerindeki gibi ahdi bozduğu, Tanrı'dan uzaklaştığı, önderlerin adaletten uzak zalimler olduğu, Tevrat bilginlerinin sayısının çok azaldığı, Kudüs'ten sürülerek diğer milletler arasında dağıtılmış ve başıboş bırakılmış oldukları anlatılmaktadır.⁶⁴ Bu günlerden önceki dönem, Amos 5:20'de İsrailoğulları için hiçbir aydınlık parıltısı olmayan, felaketler yaşadıkları karanlık günler olarak tasvir edilmektedir.⁶⁵ Yeşeya kitabında; Yahve'nin kendisi için seçip ayırdığı halkını, bu günlerde yeryüzünü kaplayan karanlıktan kurtaracağı anlatılmaktadır. Pasuklara göre Yahve, kurtuluşu başlatacak son savaş olan Gog ve Magog savaşı için diğer halkların hepsini İsrailoğullarına karşı harekete geçirecektir.⁶⁶ Kudüs'ü kuşattıklarında ise onlara karşı savaşacak olan Tanrı'nın ayakları, Kudüs'ün doğusunda, şehirden Kidron Vadisi ile ayrılan Zeytin Dağı'na inecek ve savaş başladıktan sonra göndereceği kurtarıcının yanında savaşmaya devam edecektir.⁶⁷ Hez. 11:23'de karanlığın sebebi; Mabet'te, Kutsalların Kutsalı'nda (קוֹדֶשׁ הַקְּדוֹשִׁים / Kodeş Akodaşim) bulunan ve onları aydınlatan Tanrı'nın görkemini, işledikleri suçlardan dolayı kentin ortasından/Siyon'dan ayrılarak, şehrin doğusundaki dağın (Zeytin Dağı) üstünde durmasıyla açıklanmaktadır.

⁶³ Tanah'ta Gog ve Magog savaşı birçok kez geçmektedir: Hezekiel 38 ve 39, Zekeriya 12, 13 ve 14, Yeşeya 44, Daniel 11 ve 12, Yoel 4, Tehilim 2. ve 83. bölümler. Bu pasuklardan Magog'un farklı milletlerin yaşadığı bölge adı olduğu anlaşılmaktadır. Gog ise bu bölgenin beyi/komutanıdır. Gog ve Magog savaşlarının daha önce yaşanan savaşlara benzemeyeceği ifade edilmektedir. Kabalistlere göre İsrail milletinin, Son Savaş olarak kabul edilen bu savaştan kurtulmak için çok yüce şeyler yapması veya iyi, doğru bir insan olması gerekmektedir. Levililer 20:24-26 da belirtilen diğer milletlerin yasalarına, törelerine uymayarak kendilerini onlardan ayırmaları, her türlü yakınlıktan uzak durmaları ve diğer halklarla karışmamaları kurtulmaları için tek şart olarak kabul edilmektedir. tehillim-center.co.il Maimonides, kurtuluş günleri yaklaştığında Malaki 3:23'de geleceği bildirilen İlyas/Eliyau (Eliyau Anavi) peygamberin İsrail halkını, İsrail'e karşı birleşen diğer milletlerle yapılacak olan büyük savaşa hazırlayacağını söylemektedir. Peygamber; İsrail halkının saf olan soylarını onaylayacak, saf olmayanların soy ağaçlarını onaylamayarak halkı ayıracaktır. İlyas'ın bir diğer görevi de Mesih'in gelişini haber vermektir. "Mishneh Torah, Kings and Wars 11:1" (Erişim 26 Haziran 2023).

⁶⁴ Yeşeya 3: 1-7; Yeremya 23: 1; Amos 5: 7-17; Zekeriya 11.

⁶⁵ Bu günlerle ilgili kehanetler hakkında geniş bilgi için bkz: Sanhedrin 97a.

⁶⁶ Tanrı'nın, İsrail halkını terk ederken de, onlara yardıma gelirken de Zeytin Dağı'nı kullandığının söylenmesi, Mesih'in, Zeytin Dağı'nın karşısındaki Altın Kapı'dan Mabet'e gireceği, Eliyahu a-Navi/İlyas'ın, gelecek dünyanın/kiyametın başladığını haber veren Şofar'ı/Sur'u Zeytin Dağı'nda üfleyecek ve dirilmeyi hak eden İsrail'in inanç sahiplerin/tsadiklerin burada dirileceği inancı, bu dağın Yahudilikte önemini artırmıştır. Bu dağda gömülenlerin imtiyazlı olacakları düşüncesini doğurmuş ve Zeytin Dağı'nda gömülmeyi popüler hale getirmiştir. İsrailoğullarının daha önce başlarına gelen felaketler ve Gog-Magog savaşında diğer milletlerin Kudüs'ü kuşatmalarından sonra yaşanacak olayların anlatımı, Kur'an'da geçen kıyamet sahnelerine benzemektedir. Meydana gelecek olaylar: Korkunç bir deprem olacak, yeryüzü ve gökteki canlılar şiddetle sarsılacak, dağlar devrilecek, kayalıklar ufalanacak, ateşli kükürt yağacak (Hez. 38:18-22) Yahve yeryüzünü dehşetle sarsacak, dağlar, tepeler, yüksek kuleler yerle bir olacak (Yeş. 2:14-20) yalnız Tanrı'nın bildiği günde ışık veren cisimler karacak, gece ve gündüz olmayacak (Zek. 14:6,7)

⁶⁷ Hz. Muhammed (sav), sahabelerin Beytül-Makdis hakkındaki bir sorusu üzerine, "Orası mahşer (yani Kıyamet günü insanların toplanacağı) ve menşer (herkesin defterlerinin neşredileceği) yerdir..." buyurmuştur. Peygamberin bildirdiği ve Yahudi inancındaki kıyamet günü dirilmenin olacağı yer, Beytül-Makdis/Tapınak Dağı'dır. Fakat iki inanış arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır. İslam'da bir kez olacak dirilme tüm insanlar içindir. Dirilişten sonra insanların hepsinin amel defterlerine göre hesapları görülecek ve ona göre akıbetleri belli olacaktır. Yahudi inancına göre ise Tehiyat Amedim denilen ölülerin dirilmesi, Olam Aba/Gelecek Dünya'da hak kazanmış ve ödüllendirilecek olan İsrailoğullarından gerçek inanç sahipleri/tsadiklerin dirilmesidir. Maimonides, iki dirilmeden bahsetmektedir. Kişi öldükten sonra ilk dirilme Eliyahu A-Navi'nin şofarı üflemesiyle Mesih günlerinde gerçekleşecektir.⁶⁷ Maimonides'in, ilk dirilişten sonra bu dünyadaki fiziksel zevklerin tadılacağı yerin Gan Eden/Cennet Bahçesi olduğu açıklamasına göre, Mesih'in Tanrı Krallığı'nı kuracağı Kudüs, Gan Eden olmalıdır. Kurtuluş günleri, Tevrat'ın kalplerine yazıldığı ve doğası gereği Tanrı'nın istediği dışında bir şeyi yapmayı istemeyecek olan İsrailoğulları için Olam Aba'ya hak kazanabilme imkânı sunacak bir süreçtir. Kurtuluş günleri bitiminde ikinci diriliş gerçekleşecek ve sadece İsrail'in gerçek inanç sahipleri sonsuz ödül dünyası olan Olam Aba için dirileceklerdir.

Diğer pasuklarda geçen karanlık günler tabiri, İsrailoğullarının Tanrı'dan uzaklaştıkları için Tanrı'nın da onlardan uzaklaşarak diğer halklar eliyle onları cezalandırması ve yaşadıkları felaketler anlatılırken kullanılmaktadır. Dolayısıyla Tanrı'nın öz halkı olan İsrailoğullarının yine ve sonsuza kadar karanlıktan kurtarılması gerekmektedir. Zira İsrailoğulları, nasıl ki Tanrı'dan onlara "uzanmış güçlü bir el ile (Musa)"⁶⁸ zulmü en yoğun yaşadıkları bir dönemde Mısır'dan kurtarıldılarsa yine içine düştükleri zilletin en ağır olduğu dönemde, Tanrı tarafından kurtarılacaklarına inanırlar.⁶⁹

Maimonides de dahil Yahudi âlimlere göre, nihaî kurtuluştaki Tanrı'nın kurtarıcı eli olacak kral, Maşiyah/Mesih'tir.⁷⁰ Rabbanî literatüre göre Kudüs'te doğan Mesih, Kurtuluş Günü geldiğinde bulutlar⁷¹ üzerinde yeryüzüne inecektir. Davut neslinin saltanatının sonsuza kadar devam edeceği müjdesinin temsilcisi olan Kral Mesih'in, dünyada karanlık bir döneme girildiğinde gelerek Yazılı ve Sözlü Yasa'nın emirlerini yerine getirecek ve tüm İsrail'i Tevrat'ın yoluna uymaya zorlayacağına inanılmaktadır.⁷² Bu inanışa göre Mesih, her yerde dağınık halde yaşayan sürgünleri Tanrı'nın tahtı olarak kabul edilen Kudüs merkezli vadedilmiş topraklarda/Filistin'de toplamak için dünyadaki tüm milletlerle savaşarak onları yok edecek, Tapınak Dağı'nda üçüncü Mabet'i inşa edecektir. Tüm bu yaşanacağı düşünülen olaylar, İsrailoğullarının dağılmalarının sebeplerinden biri olarak gösterilen, aralarındaki düşmanlık nedeniyle ayrılmaların son bulacağı ve birlik olmalarını sağlayacağına inanılmaktadır.

Mesih'in son savaşı kazanmasından sonra diğer halklardan bazılarının "Yakub'un Tanrı'sının Tapınağı'na çıkalım" diyerek Yahve'nin yolunu öğrenmek için Kudüs'e, Siyon Dağı'na gelecekleri ve Mesih'in egemenliğini tanıyacakları belirtilerek evrensel bir Tanrı ortaya konmaktadır.⁷³ Yeryüzünde Tanrı Krallığı'nı kuracağı kabul edilen Mesih, aynı zamanda hem İsrail halkının hem de diğer halkların Tanrı bilgisini derin bir şekilde kavramalarını sağlayacaktır. Bunun yanında yabancı halkların Tanrı bilgisine erişmiş olmalarının onları, Tanrı'nın *halkım* dedikleriyle eşit konuma getirmeyeceği açıkça ifade edilmektedir.⁷⁴ Onların bu bilgisi, Yahve'nin kâhinleri, Tanrı'nın görevlileri olacağı, milletlerin servetinin kendilerine verileceği söylenen İsrailoğullarının sürülerine çoban, bahçelerinde ırgat olmanın ve Tanrı'nın halkına hizmet etmenin ötesine geçiremeyeceği anlaşılmaktadır.

Kurtuluş inancına göre, krallığın kurulmasıyla İsrailoğulları, dinî ve siyasi bağımsızlığını elde edecek, kurtuluşu gerçekleştirecek ve ilk mesh edilmiş Davut'un krallığının Kudüs merkezli ihtişamına, ikinci mesh edilmiş Kral Mesih zamanında yeniden, Kudüs'ün merkezi Siyon'da kavuşacaktır.⁷⁵

⁶⁸ Çıkış 6:1,6; Tesniye 4:34; 5:15.

⁶⁹ Ezra Bick, "ויקיפדיה", קיבוץ גליוות (07 Haziran 2023).

⁷⁰ Önceleri Tanrı'nın seçtiği kral veya kohen için kullanılan *başına yağ sürülmüş, yağla meshedilmiş* anlamına gelen mesih kelimesi daha sonra Tanah'ta Davut'un soyundan çıkacağı bildirilen ve Yeremya Kitabı'nda *Doğru Dal* olarak nitelenen krala isim olarak verilmiştir. (Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013). 201-207). Geleceği beklenen kurtarıcının ismiyle ilgili Rabilerden farklı görüşlerde olanlar karışımına çıkmaktadır. Bunların söyledikleri isimler ve kaynak gösterdikleri pasuklar şunlardır: Şiloh (שילה) Tekvin 49: 10; Yinnon (יניון) Mezmurlar 72: 17; Haninna (חנינה) Yeremya 10: 32-34; Menahem (מנחם) Ağıtlar 1: 16. "Sanhedrin 98b:14"..

⁷¹ Pasuklarda eşek/sıpaye binmiş olarak geldiği belirtilir: Zekeriya 9: 9; Tekvin 49: 11;

⁷² "Mishneh Torah, Kings and Wars 11: 4".

⁷³ Yeşeya 2: 3, 4

⁷⁴ Yeşeya 61: 5, 6.

⁷⁵ Kurtuluş inancının Babil sürgünü sonrası şekillenmeye başladığı kabul edilmektedir. Her ne kadar tüm peygamberlerin Allah'ın bildirdiği ahiret hayatı ve hesap gününü haber vermiş olması gerekse de, İsrail kavminin toplu olarak akabetinin konu edildiği Tevrat ve Tanah'ta (Hezekile 37. bölümde kemiklerin yeniden diriltilesinin anlatıldığı ve peygamber kitaplarında bireysel sorumluluklar ve verilecek mükâfat ve cezaların

Yahudi literatüründe sürgündekilerin yeniden Kudüs'te toplanacaklarına inandıkları günler, *Kibutz Galuyot* (קִיבוּץ גַּלְיוּת/sürgünlerin toplanması) şeklinde isimlendirilmektedir.⁷⁶ Babil'de derlenen peygamber kitaplarında yer alan yeniden dönüş bildirisinin; sürüldükleri son İsrail Krallığı olan Yahuda'nın merkezi, Mabet'in bulunduğu Kudüs ve çevresine yani Tanrı'nın ataları İbrahim'e vadettiği söylenen topraklara dönecekleri umudunu verdiği ve bu umudu diri tuttuğu açıktır. Kurtuluş inancı, üzerine bina edildiği Kudüs'ten ayrı düşünülemez. Bu nedenle; dönüş ve kurtuluş düşüncesi güçlendirilmiş, geliştirilmiş ve günümüz İsrail'inin devlet politikasını belirleyen, Kudüs'ten bağımsız olmayan bir olgu haline getirilmiştir.

7. SONUÇ

Yeremya Kitabı, Yahudi tarihinde bir dönüm noktası kabul edilen İsrailoğullarının son krallığı Yahuda Krallığı'nın yıkılış sürecine tanıklık eden, tanrıları Yahve'ye isyan eden halkı yaklaştırmakta olan felaket için uyarıcı bir peygamberin kitabıdır. Peygamber Yeremya'nın sözlerinde geçen kelimelerin, kast edilen fiillerin en dehşet verici halini ifade eden kelimeler olması, halkın isyanının büyüklüğü oranında gelecek felaketin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Yeremya, yaklaştırmakta olan ilahî gazapla birlikte, isyanlarından döner, tövbe ederlerse Tanrı'nın affedeceği müjdesini de bildirmektedir. Yahudi eskatolojisinde yer alan gerçek kurtuluşun, Yahve'nin İsrailoğullarına olan sevgisi nedeniyle, bir daha başka ilahlara yönelmelerini engellemek için kalplerine yazacağı Yasa ile olacağını haber vermektedir.

Sonuç olarak Yeremya, kitaptaki kıyamet sahnelerine benzeyen felaket kehanetleri nedeniyle *yıkım peygamberi* olarak isimlendirilse de halkın Yahve'ye olan isyanına rağmen Tanrı'nın hâlâ İsrailoğullarına duyduğu sevgi nedeniyle onları bağışlayacağını ve kurulacak Tanrı Krallığı'nda esenlik içinde olacaklarını haber vermektedir. Peygamberin mesajları, isyan edenler için gazabı büyük olan Tanrı'nın, tövbe edenler için bağışlayıcı olduğunu bildirmektedir. Yeremya Kitabı'nda Tanrı'ya güvenme ve emirlerine itaat etme çağrısı vurgulanmaktadır.

dünya ile sınırlı olmadığı iması yapan birkaç pasuk dışında) yer almamaktadır. Eskatoloji ve ahiret inancının Kurtuluş/Mesihçilik inancıyla geliştiğini görmek mümkündür. (bkz: Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul, 2012, 137-147 ilgili pasuklar için bkz: I. Samuel 2: 6; Vaiz 3: 22, 12: 17; Yeşeya 25: 8; Daniel 12: 1-3;) İsrail'in kurtuluşunu gerçekleştirmek için geleceği beklenen Mesih'ten, Tanrı savaşlarını gerçekleştirmesi, üçüncü Mabet'i inşa etmesi ve İsrail halkını toplayarak birliğini sağlaması beklenmektedir. Rabi Yitshak Abarbanel Mesih'de bulunacak on özelliği sıralamaktadır: Davut soyundan gelecek; Onun üzerine Tanrı ruhu (Ruah Akodesh) ineceği için üstün bir peygamberlik gücü bulunacak; hikmet ve anlayış ruhu, bilgi ve Tanrı korkusu bulunacak; nefisine uymayarak dürüst ve adaletli olacak; mucize gösterecek; Onun günlerinde tüm dünyada barış hakim olacak; tüm toplumlar Onun egemenliği altına girecek ve yolunu takip edecek; dağılmış olan İsrailoğullarını toplayacak ve birliği sağlayacak; Kızıldeniz'de yaşanan mucizeye benzer bir mucize gösterecek. (Abarbanel, "Mashmia Yeshuah, The Third Herald (Isaiah) 2). Mesih günleri, ödül dünyası olarak kabul edilen Olam Aba (עוֹלָם הַבָּא/ gelecekteki Dünya) için hazırlık dönemi olarak kabul edilmektedir. Mişna, Sanhedrin' de yazdığına göre Olam Aba; istisnalar olsa da suçlu, hatta ölüm cezasına çarptırılmış bile olsa tüm İsrail halkının payının olduğu bir dünyadır. Fakat ne kadar iyi işler yapmış olursa olsun diğer halkların bundan bir payı yoktur. Maimonides'e göre kişinin ölümüyle vücuttan ayrılan ruhun gideceği *Ruhların Dünyası* olan Olam Aba'ya Mesih günlerinin ardından Tevrat'ın kalblerine yazıldığı İsrailoğullarının Tanrı'nın emirlerine muhatap olan ve yerine getiren ruhlarının ulaşabileceğine inanılmaktadır. (Berkan, *Gerçeğe Yolculuk, Tora ve Yahudilik Üzerine Merak Edilen Konular*, 190-201.) Hahamlar, Davut hanedanından olan bir kişi Mesih'in gerçekleştireceğine inanılan şeylerden bir kısmını başarmış olsa bile öldürülmüşse kesinlikle onun beklenen Mesih olmadığını belirterek Hristiyanların Mesih ilan ettikleri İsa'yı reddetmektedirler. Yahudilere göre Nasıralı İsa, Mesih'in yapacağı şeylerin aksine Yahudilerin öldürülmesine, kalanların dağılmasına, Tevrat'ın değiştirilmesine ve diğer milletlerin çoğunun Yahve'den başka Tanrı'ya hizmet etmesine sebep olmuştur. Hristiyanların ve Müslümanların tüm eylemlerinin Mesih'in gelişine hizmet edeceğine inanmaktadırlar. "Mishneh Torah, Kings and Wars 11:7".

⁷⁶ Yusuf Besalel, "Kibutz Galuyot", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001), 326.

KAYNAKÇA

- Abarbanel, Yitshak. "Mashmia Yeshuah, The Third Herald (Isaiah) 2:27". Erişim 04 Temmuz 2023.
[https://www.sefaria.org/Mashmia_Yeshuah,_The_Third_Herald_\(Isaiah\).2.27?lang=bi](https://www.sefaria.org/Mashmia_Yeshuah,_The_Third_Herald_(Isaiah).2.27?lang=bi)
- Allen, Leslie C. *Dictionary of the Old Testament: Prophets*. ed. Mark J. Boda - J. Gordon McConville. Illinois: IVP Academic, 2012.
<https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook?sid=5bc03f6a-3927-4dcd-a659-08ce34b5d0bd%40redis&vid=3&rid=2&format=EB>
- Benyakar, İsrail - Silinki, Yuda. "מגור". *Türkçe-İbranice, İbranice-Türkçe sözlük*. 365. Bat Yam: itahdut Yotset Turkiyabe İsrail, 2011.
- Gerçeğe Yolculuk, Tora ve Yahudilik Üzerine Merak Edilen Konular*. çev. İzzet&Yosi Berkan. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A.Ş., 2006.
http://www.sevivon.com/images/stories/kutuphane/kitaplar/emet_le_yaakov.pdf
- Besalel, Yusuf. "Kibutz Galuyot". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 326-327. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001.
- Bick, Ezra. "קבוץ גלויות". *ויקיפדיה*. 07 Haziran 2023. Erişim 19 Haziran 2023.
<https://www.etzion.org.il/he/halakha/studies-halakha/philosophy-halakha/ingathering>
- Dearman, J. Andrew. *Dictionary of the Old Testament: Prophets*. ed. Mark J. Boda - J. Gordon McConville. Illinois: IVP Academic, 2012.
<https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook?sid=5bc03f6a-3927-4dcd-a659-08ce34b5d0bd%40redis&vid=3&rid=2&format=EB>
- Duguid, Iain M. *Dictionary of The Old Testament Prohets*. ed. Mark J. Boda - J. Gordon McConville. Illinois: IVP Academic, 2012.
<https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook?sid=5bc03f6a-3927-4dcd-a659-08ce34b5d0bd%40redis&vid=3&rid=2&format=EB>
- Even Şoşen, Abraham. *מילון העברי המרוכז Milon Ivri Amerukaz*. Yıruşalaym: Sivan Pres Ltd., 1984.
- Everett, Gary H. *Study Notes On The Holy Scriptures, Using a Theme-based Approach to Identify Literary Structures, The Book Of Jeremiah*. Stuttgart: German Bible Society, 2. Basım, 2022. https://www.academia.edu/17904164/The_Book_of_Jeremiah_2018_edition_
- Goldingay, John. *The Theology of Jeremiah, The Book, The Man, The Message*. Illinois: InterVarsity Press, 2018.
- Halevi, Yithsak vd. (ed.). "דברים". çev. Moşe Farsi. *Tora, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora Ve Aftara*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A.Ş., 2009.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik". *İslam Ansiklopedisi*. 43/201-107. İstanbul: TDV, 2013.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik#3-inanc-esaslari>
- Hofman, Yair. "סידורו של ספר ירמיה". *ירמיהו עולם הת"ך*. ed. Yair Hofman. 15-16. Tel Aviv: דברי הימים, 1. Basım, 1999.
- Laitman, Michael. *Bir Demet Başak Gibi*. Alter Yayıncılık, 2015. <https://www.kabala.info.tr/e-kitaplar/pdf/bir-demet-basak-gibi/>
- Lau, Benyamin. 2010. *ירמיהו גורלו של חוזה. דיגיטלית: ספרייה ציבורית דיגיטלית*. <https://www.e-vrit.co.il/Product/695/ירמיהו>
- Maimonides. "Repentance". çev. Eliyahu Touger. *Mishneh Torah*. Kudüs: Moznaim Publications, 1986.
https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Repentance.7.5?lang=bi&with>About&lang2=en
- Moreg, Şloma. "על אוצר של ירמיה". *ירמיהו עולם הת"ך*. 14-15. Tel Aviv: 1999, דברי הימים.

- Smith, Jeff. "The Lamentations of Jeremiah". Erişim 15 Nisan 2023.
<https://m.biblestudyguide.org/ebooks/jeffsmith/lamentations.pdf>
- Thompson, Deanna A. *Deuteronomy: A Theological Commentary on the Bible*. Louisville: Westminster John Knox Press, 1. Basım, 2014.
<https://web.p.ebscohost.com/ehost/detail?sid=6459741a-c6eb-4aed-a571-5ab7f982a120%40redis&vid=2&rid=5&format=EB#AN=752367&db=nlebk>
- Tov, Emanuel. "The Last Stage of the Literary History of the Book of Jeremiah". *The Oxford Handbook of Jeremiah*. ed. Louis Stulman - Edward Silver. 129-147. New York: Oxford University Press, 2021.
<https://brill.com/display/book/9789004275973/B9789004275973-s025.xml>
- "Mishneh Torah, Kings and Wars 11:1". Erişim 26 Haziran 2023.
https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah,Kings_and_Wars.11.1?vhe=Torat_Emet_363&lang=bi
- "Sanhedrin 98b:14". 550 450M.S. Erişim 06 Temmuz 2023. Sanhedrin 98b:15 with Lexicon (sefaria.org)

Çıkar Çatışması Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırma etik kurul izni dışındadır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlıdır.